

בדין מצוות לימוד הרפואה

ד"ר אברהם שטינברג

ההלכה והמדע גובלים ונוגעים זה בזה מאז ומעולם. הרבה מאמרים, בירורים ורעיונות נכתבו על הקשר החיובי והשלילי בין צמד המלים הללו, בכל הדורות והתקופות.

מתוך כל שטחי המדע המגוונים נתייחדה הרפואה ביתר שאת ביחס החיובי והאוהד כלפיה מצד ההלכה, וכבר הארכתי במאמרים קודמים¹, להראות ולהוכיח קשר זה בכל התקופות.

במאמר זה ברצוני לציין ולהדגיש היבט ספציפי ביחס ההלכה לרפואה — וזוא החיוב ללמוד את מדע הרפואה.

הלימוד כמצוה וחובה כשלעצמו חל, כידוע, על תלמוד תורה. וכך קובע הרמב"ם²:

„כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר וכו' חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה“.

חכמי ישראל הדגישו והגדילו את מצות הלימוד עד שקבעו³: „ותלמוד תורה כנגד כולם“. יתר על כן, כבר נמנו וגמרו שתלמוד גדול ממעשה, שהתלמוד מביא לידי מעשה⁴.

וזנה ביחס ללימוד כל חכמה או מדע מחוץ לתורה, דבר הכלול בשם „חכמות היצוניות“, מצינו ספרות ענפה ורחבה המגבילה או אוסרת את העיסוק בהם — בחלקם עקב היותם דברי מינות וכפירה, ובחלקם עקב היותם בגדר ביטול זמן תלמוד תורה. מאידך, ישנם ענפים מסויימים במדע שלא נאסר לימודם, אם כי לא חלה כל מצוה ללמוד אותם. המדובר בעיקר בשטחים הנחוצים לקיום העולם ולהתפתחותו הגשמית, וביתר שאת — אותם ענפי מדע הנחוצים להבנת ההלכה וליישומה המעשי⁵. אכן, מעטים מאד ענפי המדע שלא רק

1 ראה: אסיא יח, תשרי תשל"ח, עמ' 4—10; קורות, ז, חשון תשל"ח, עמ' 401—413.

2 רמב"ם, הל' תלמוד תורה, פ"א, ה"ח.

3 משנה פאה, פ"א, מ"א.

4 קידושין, ד"מ, ע"ב.

5 דוגמאות לכך: בוטניקה — להבנת פרטים רבים במצוות התלויות בארץ; זואולוגיה — להבנת טומאה וטהרה של בעלי חיים שונים; גיאומטריה — להבנות הלכות עירובין וכלאים; ארכיטקטורה — להבנות בנין בית המקדש והלכות עירובין; וכיוצ"ב. וידוע מה שכתב המעתיק בהקדמתו לספר אקלידס, ששמע בשם הגר"א: „כפי שיחסר לאדם ידיעת שערי החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה הק', כי התורה והחכמה צמודים יחד“.

שלא נאסר לימודם, אלא שמצוה מוטלת על האדם ללומדם ולעשותם.⁶

המקצוע הלא-תורני העיקרי שחלה עליו — לדעת ראשונים רבים — מצוה חיובית ללומדו הוא מקצוע הרפואה. וכך כותב רב האי גאון⁷:

„דעה חכמה — ואם דעתה פליאה
דעה חשבון ובין [ותבין] ספרי רפואה
ותדע לך אזי מולד לבנה
ועת המועדים שנה בשנה.”

וכן כותב הרמב"ן⁸:

“להבין בחכמת הרפואות, לשער כל מידה ולדעת כל תבנית, ויתר
החכמות ותחבולתם וכו' ורז"ל הזהירונו עליהם וציונו בהם.”

יתר על כן, יש מהראשונים שכתבו שמצווה גדולה ללמוד רפואה וללמדה,
וכך כותב רבי יוסף בן יהודה עקנין⁹:

„נמצאת מלאכת הרפואה מצוה גדולה ללמדה וללמדה ועבודה רבה
מהעבודות שעובדים בהם את הא-ל”. ומאריך הוא מאד בחשיבות
הרפואה.

וכן כתב בצוואתו, המעתיק המפורסם רבי יהודה אבן תיבון לבנו, ר' שמואל
אבן תיבון¹⁰:

„על כן, בני, אל תרף ירך מעסוק בתלמוד תורתך ובחכמת
הרפואות, והוה ממעט בעסק ועסוק בתורה...”.

ומעניין לציין את דברי התלמוד¹¹, שמהם משתמע בבירור שלימוד רפואה
יש לו חשיבות בעצם הלימוד, אין בו משום ביטול תורה, ואדרבא — יש לחזר
אחרי לימוד זה:

„אמר ליה רב הונא לרבה בריה, מאי טעמא לא שכיחת קמיה דרב
חסדא, דמתדדין שמעתיה. אמר ליה, מאי איזיל לגביה, דכי אזילנא

6 ראה בנידון באנציקלופדיה תלמודית, ע' חכמות חיצוניות, אות ה'. דוגמאות לענפי מדע
שמצוה ללומדם: אסטרונומיה לחישוב תקופות ומזלות; לימוד שפת הקודש וחכמת
הדקדוק.

7 שירי מוסר השכל לרב האי גאון, נדפס בורשא, תרנ"ג, בסי' קס"ב.

8 אגרת הרמב"ן לחכמי צרפת, בסוף קובץ תשובות הרמב"ם, ח"ג, ליפסיה.

9 ספר מוסר, פירוש משנת אבות לרבי יוסף בן יהודה המכונה אבן עקנין, יו"ל ע"י
ב. ז. באכער, ברלין תרע"א, עמ' 75.

המחבר הנ"ז היה תלמידו של הרמב"ם, אשר אליו כתב את הקדמתו למורה נבוכים.

10 הצוואל הובאה ע"י ש. אסף בספרו מקורות לתולדות החינוך בישראל, תל-אביב תרצ"א,
כרך ב', עמ' כ"ד—כ"ח.

11 מס' שבת, פ"ב, א.

לגביה מותיב לי במילי דעלמא, א"ל מאן דעייל לבית הכסא לא ליתיב בהדיא ולא ליטרח טפי, דהאי כרכשתא אתלת שיני יתיב, דילמא משתמטא שיני דכרכשתא ואתי לידי סכנה. א"ל הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא? כ"ש זיל לגביה!"

קרוב לודאי, שעל סמך דברי התלמוד הללו פסק הגאון הראגצ'ובי, שלימוד הרפואה אף הוא בגדר דין, ולכן יש לו לאדם לקבוע זמן ללמוד אותה, לפי מה שיצטרך לקיום המצוה הזו.¹²

והנה ידוע על דבר החרם שהחרים הרשב"א ובית דינו על לימוד חכמת הטבע והפילוסופיה לצעירים שטרם מלאו להם כ"ה שנה.¹³ ברם, כבר בגוף נוסח החרם, לאחר פירוט תנאיו וחלותו, בא המשפט הבא:

„והוצאנו מכלל גזרתנו חכמת הרפואות, ואע"פ שהיא לקוחה מן הטבע, לפי שהתורה נתנה רשות לרופא לרפאות“¹⁴.

הפילוסופים היהודיים בימי הביניים נתנו נימוקים שונים לחשיבות חכמת הרפואה, שבגללם יש חובה ללמוד מקצוע זה. בין יתר הנימוקים ראוי לציין מה שכתב ר' מאיר אלדאבי בספרו „שבילי אמונה“¹⁵:

„נאם המחבר, בראותי כי כל בעלי החכמות צריכין לשקוד על דלת חכמת הרפואה מידי יום יום, שהרי על פיה אנו חיים ומחללין את השבת, והעובר על מצוותה דמו בראשו, כי נתחייב בנפשו... ואני אומר כי גם כשנדע מיני החלאים נכיר חסדי הבורא ית', שהוא מציל אותנו מהם ונאמין בו ונעבדהו“.

ומעניין לציין נימוק מעשי לחיוב לימוד הרפואה לעומת מקצועות אחרים, שכתב ר' יעקב ב"ר דוד פראווינציאלי לר' דוד ב"ר יהודה מסיר ליאון¹⁶:

„ובעבור זה שבחתי מעשיות הטבע והמלאכות הטבעיות, וכל שכן הרפואה, שהרי אין חכמה היום בעולם שתחיה את בעליה בכבוד

12 תשובת ר' יוסף רוזין, בעל צפנת פענח, שהובאה בחוברת „המעין“, תשל"ו.

13 על פרטי החרם ראה בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תט"ו, ובספרו של ש. אסף, שם, עמ' גד—נה.

14 על פי הנוסח אצל אסף, שם. ובקונטרס חושן משפט, ששלח ר' שמעון בן יוסף מלוניל לר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בעמ' 165 — הוציא מהגזרה גם את לימודי החשבון, ההנדסה והתכונה. ובמנחת קנאות לר' יחיאל ב"ר שמואל איש פיסא נגד איגרת התנצלותו של ר' ידעיה הפניני, בהוצאת דוד קויפמאן, ברלין תרנ"ח, עמ' 112 ואילך, מאריך בהסבר הסיבה לכך שהרפואה והתכונה הותרו ללמוד מהלימודים החיצוניים בניגוד לפילוסופיה ולמדעי הטבע האחרים.

15 ר' מאיר בן יצחק אלדאבי, בן המאה ה-14, שבילי אמונה, בהקדמה לנתיב הרביעי.

16 הובא בשו"ת על דבר לימוד החכמות, שנכתב בשנת 1490, ונדפס בקובץ דברי חכמים לר' אליעזר אשכנזי, מיץ 1849, דפים ס"ג—ע"ד.

כזו... כי קרוב לומר, כי טוב לתלמיד חכם להיות רופא, מהיות נגר או מהיות רצען... ולפחות כשיהיה רופא או בעל מלאכה נקיה ויתפרנס בכבוד — יכבדוהו האנשים... ונמצא שם שמים מתייקר ומתעלה על ידו. ואם לא יעשה כן... נמצא שם שמים מתחלל על ידו".

והנה מצינו בספר חסידים שני סימנים המוכיחים עד כמה יש להשתדל בלימוד הרפואה ולא להתחמק ממנה¹⁷:

„כתיב: אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר — אחד היה שאמר לו אביו תלמוד לפני ספר רפואות. אמר הבן, לא אלמוד, כי כשאדע למרחוק חולה עני — אם לא אלך שם, הרי אני חוטא, אם אלך וימות — על ידי הוא מת, ואם לא אדע רפואות — איני חייב. אמרו לו הקרובים אליו, אילו היית יודע ברפואות היו חיים, וכיון שיכלת לילך ללמוד ולעשות ואינך עושה ולומד — כאילו אתה תמית אותם".

„לא יחבול ריחיים ורכב כי גפש הוא חובל — אחד בא לפני חכם, אמר לו, לאותו פלוני הרופא הלוייתי על ספר רפואות שלו, אמר לו, גפש חבלת, כי ביום ובלילה הוא צריך לעיין בו, וכשבאים החולים אליו, אומר איני יודע בלא ספרי. אמר לו תחזור לו וכו'".

והנה, בעקבות הדברים האמורים לעיל, נוכל להבין את שיטותיהם של מחנכים אחדים בימי הביניים, שהכניסו את לימודי הרפואה לתוך תכנית הלימודים לצעירים בעלי כשרונות. ומענין הפירוט של ר' יהודה ב"ר שמואל עבאס בספרו „יאיר נתיב"¹⁸. המחבר הזה מתחיל את תכנית הלימודים שלו מגיל 3 שנים ומפרט את לימודי התורה, ההלכה והמוסר עד גיל 18 שנה.

„אח"כ יחל לטעום מתק דבש החכמות ויחל בלמודיות. ראשונה בספרים המחוברים מכללי מלאכת הרפואה, בתחילתם המחוברים בשמירת הבריאות, כדי להתנהג על פי. ויש חבור נכבד לזה, חיבר הרמב"ם ז"ל, בקרא שמו הנהגת הבריאות. אחר יקרא בספר כולל בקיצור ענייני חכמת הרפואה בשמירת הבריאות ובהסרת

17 ספר חסידים, סימנים תתת"ס"ט — תתת"ר"ע.

והנה ביחס לצוואתו של ר' יהודה החסיד, המחבר של ספר חסידים, יצא הקצף של פוסקים אחדים, בגלל מספר סעיפים הכלולים בו, שלכאורה נוגדים את ההלכה. ולעומתם, פוסקים אחרים האריכו להצדיק וליישב את דברי הצוואה — ראה מחלוקת זו באריכות בהקדמתו של הרב ר. מרגליות לפירושו „מקור חסד" על ספר חסידים. ברם, ביחס לספר חסידים עצמו — לא מצאתי מי שידחנו מהלכה, ואדרבא, הרבה סימנים שלו מהווים בסיס לפסקיהם של פוסקים מובהקים בכל הדורות שאחריו.

18 הספר נתחבר סמוך לשנת 1250, ובפרק ט"ו הוא עוסק בענייני חינוך. הפרק מועתק מספרו של ש. אסף, שם, עמ' כ"ט—ל"ג.

החולי ונושאי הרפואה וזולת זה כספר הארגוזה, חבר החכם הרופא אבו עלי בן סינא. (ומוסיף למנות עוד ספרי רפואה מפורסמים בדורו). ...אחר בספרים המחברים על החלק השני משני חלקי העיון ברפואה, הם המורים לדעת סיבות החלאים ואותותם ותרופתם" (ושוב מונה ספרי רפואה מתאימים לדעתו להבנת ההיבט הרפואי הנה).

וכן כתב ר' יצחק ב"ר משה האפודי¹⁹:

„ואם באולי אחר שיגיעו לכלל שנים שנשלמו במידות ויראת שמים ירצו לקבע הזמן ולתת הרביעית ממנו אל החכמות הלימודיות וההגיוניות... הנה מה טוב, וכן גם לחכמת הרפואות, לפי שלהן גם כן מבוא בשלמות האנושיות“.

והנה בשולחן ערוך²⁰ נפסק: „אסור ללמוד בשבת ויו"ט זולת בד"ת, ואפילו בספרי חכמות אסור, ויש מי שמתיר“. וכתב במשנה ברורה: „וכן נוהגים להקל. וכתב בא"ר דירא שמים ראוי להחמיר בזה, כי הרמב"ם והר"ן אוסרים“. אמנם, לאור הדברים שהובאו לעיל, נראה לי שכל הפוסקים יודו להקל ביחס ללמוד הרפואה בשבת, שהרי, כאמור, מעמד לימוד מקצוע זה הוא בגדר מצוה²¹.

כמו כן, נראה לי שחובת הרופא בלימוד הרפואה כוללת את כל חלקי הרפואה וענפיה — ללא יוצא מן הכלל. כי, הנה, מעניינת תשובתו של אחד מגדולי הפוסקים בדורנו²², שאסר „לקרא בספרי חכמי הרופאים בענין התשמיש איך שיהיה באופן הנאות לאשה“, מחשש שיבוא לידי הרהור והוצאת זרע לבטלה. אכן, ברור שהמדובר בקריאתו של הדיוט, אך הרופא העוסק במקצועו בודאי רשאי, ואף חייב, ללמוד את כל הידוע והנהוג לעיסוקו כרופא.

שוב ראיתי באחד הפוסקים²³ שכתב, כי אותם הלומדים חכמות טבעיות וצריכים לידע תשמישן של כל בריה כיצד, נראה דשפיר דמי להסתכל, דעסוקים בחכמתם.

19 מתוך ההקדמה לספרו „מעשה אפודי“, עמ' 17, הובא בספרו של ש. אסף, שם, עמ' ס"ז—ע"ג. המחבר חי בשנים 1355—1410.

20 שו"ע, או"ח, ש"ו, ס"ו, ובמ"ב סקס"ה.

21 אמנם ברור שלימוד רפואה בדרך הכרוכה בחילול שבת — אסורה, וכפי שפסק בשו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' י"ז, פ"ב, אות ט'.

22 הגר"מ פיינשטיין, בשו"ת אגרות משה, חאה"ע, ח"א, סי' ק"ב, באמצע הסימן.

23 ס' הזכרונות (להר"צ הכהן), מ"ע א' פ"ב — הובא באוצה"פ, סי' כ"ג סק"ב. וע"ע באפי זוטרי, סי' כ"ג סק"ח.